

Speaking about an artistic paradigm «game» and «reality» in a small prose of Ukrainian sixties, first it should be noted that it is the alpha and omega of an epic image modification Homo Ludens (J. Heyzinhа). Because the ideological and semantic spark of it's anti-war context was crossed out of stone historical past. Should remember that Homo Ludens («the man who played») – is not only visible textual reality, but an unidentified lightning of story-creation game between addresser and addressee.

Among a cohort of the Ukrainian sixties writers there is some problem of interference «game / reality». It definitely help understand in such anti-war writings as «Children of War» E. Hutsalo, «Binh-Binh-Binh» M. Vingranovskyy , «Wedding Athanasius Khrokwa» W. Symonenko «Klymko» Hr. Tiutiunnyk and other. Each «game» – its rules, deep inner connection with the artistic content of a work.

In fact, thanks to «playing notion» of human activity we could defined the «diagnosis» of spiritual ills of the individual as the historical and cultural development.

However, the writers of the sixties so skillfully and sincerely reproduced innocent world of their characters, that certain thoughts and implications somehow perceived. Therefore, the story appears in the recipient's mind as a small clean plate, which bears the sins of all mankind. In this regard can result in sensible reasoning J. Heyzinhа (particularly in the Philosophical work «Homo Ludens») that joy is closely related first to the game. This deeply psychological moment can be traced in the story «Children of War» E. Hutsalo where is played out the scene about the «front post-man» in which the kids really mimics the behavior of adults, not disdaining human destinies. However, there is an art hoax war through the vision of a small child presented as a playing aesthetic function.

After all, if you think about the dialectic of human behavior, then it seemingly appears to be only a «game». This metaphysical statement to some extent reflects the essence of things, because biological function Homo Luden's is the release of excessive vitality.

Key words: novel, innovation, time space, poetic association of ideas, poetics, metaphor, Ukrainian sixties, plot, story.

УДК 821.161.1-1.09"19"

С.Ю. Пірошенко

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНИЙ ДИСКУРС ЛІРИКИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто екзистенційні константи в ліриці Тараса Шевченка. Герменевтичне осмислення творів здійснюється із залученням категоріального апарату екзистенційної філософії. Виявлено кореляцію між поняттями екзистенціалізм, нонконформізм, маргінальність та меланхолія. Окреслена та проаналізована вказана система концептів в контексті філософських підвалин Шевченкової лірики.

Ключові слова: екзистенція, маргінальність, нонконформізм, амбівалентність.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Проблема людини в творчості українських філософів є далеко не буденним явищем, яке легко можна вписати в систему соціально-економічних, політичних та культурних відносин, що їх людина застає з народженням і покидає зі смертю.

У їх творчості наявне чітко виражене прагнення осягнути й осмислити глибинні основи людської сутності – ті основи, які визначають її екзистенційність, щось таємниче, невидиме, загадкове, але основоположне, джерельне, як своєрідний рушій дії, прагнень і мислення людини.

Екзистенціальна методологія філософського екзистенціалізму вказує на специфічність особистісного життя людини, її екзистенцію. Адже специфічність людини як унікальної істоти («екзистенція») визначається Ж.-П. Сартром як «ніщо»: «Екзистенція є те, що не є, і не є те, що є» [4, с. 56]. Адже внутрішній світ людської особистості становлять, по-перше, її індивідуальний життєвий досвід, пам'ять, тобто її минуле – те, що вже не є, і, по-друге, бажання, задуми, проекти, плани, мрії тощо.

Інтерес до глибин людського ества, де містично таємничий всесвіт – мікрокосм, увібрав у себе всі сили макрокосму – Всесвіту, – саме таке філософське підґрунтя є найближчим українському екзистенціалізму, адже інтерес до людини – мікрокосму – має глибоке коріння в українській ментальності.

Українська екзистенційна традиція сповнюється символами життя, підноситься над зовнішнім світом і виступає резонатором людської душі, відгукується на душевний стан людини, стає дзеркалом її почуттів і бажань. Одними з першовідкривачів і яскравим прикладом наслідування цієї тенденції є Г.Сковорода, М.Гоголь, Л.Українка, М.Коцюбинський та інші.

Одним із послідовників їхніх ідейних і творчих надбань був український поет і мислитель Т.Г. Шевченко.

Аналіз досліджень і публікацій... До питання дослідження екзистенційних мотивів буття людини у творчості Тараса Шевченка звертались О. Багрій, Л. Новиченко, В. Смілянська, В. Бородін, Н. Чамата. Безперечно, кожен дослідник трактує екзистенційний вимір митця по-своєму, проте цей аспект залишається актуальним у літературознавчому вивченні.

Зв'язок типу творчого мислення Т. Шевченка з ідеями екзистенціалізму було зауважено іще Богданом Рубчаком, а Оксана Забужко визначила його як «протоекзистенціалістський», наголошуючи на нонконформізмі митця. Саме в екзистенціалізмі «існує унікальність та парадоксизм, бо екзистуючий завжди відмовляється бути конформістом. Усвідомлювати свою екзистенцію – це індивідуальна риса; це поєднання миттєвого і вічного в

людині». Як відомо, нонконформізм є однією зі складових маргінальності – стану людини, що перебуває між двома статусами, але не належить до жодного з них. Так само і «схильні депресії або ж до нестримної експресії, меланхоліки ніби балансують між двома безоднями» [2, с. 93].

Мета статті... Розглянути екзистенційні константи в ліриці Тараса Шевченка. Простежити певну кореляцію між поняттями екзистенціалізм, нонконформізм, маргінальність, меланхолія та спробувати проаналізувати цю систему концептів як філософських підвалин Шевченкової лірики.

Вклад основного матеріалу... У творчості Тараса Шевченка проблема існування людини, її екзистенція, посідає центральне місце. Природа, історія, культура, релігія підпорядковані різним героям його творів, вони перебувають у центрі всього буття, від них відходять усі інші смислбуттєві проблеми. Такий антропоцентричний підхід поета-мислителя засвідчує, що він цінує в людині передусім вічні загальнолюдські якості. Для нього не має значення, до якої нації належить людина, якої вона віри, соціального стану.

Мистецьке світосприйняття Т. Шевченка, за спостереженнями Тараса Лютого, «інколи характеризують як «філософію трагедії». У нього знаходимо страдницьке переживання власної долі у загальному трагічному бутті свого народу» [3, с. 112]. У цьому контексті можна згадати вірш «І виріс я на чужині...» [6, с. 396]:

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадать.
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати – і мовчати!

Складні перипетії особистої долі (кріпацтво, ув'язнення, солдатчина, життя на чужині та самотність) мистець осмислює в контексті буття всього українського народу. Сміслові коди екзистенційного світосприйняття поета проєктуються в художньо-образну матрицю сенсбуттєвих пошуків індивіда, що відбуваються в найбільш стресогенних точках граничного буття.

Дослідники Шевченкової творчості відзначають, що вагоме місце в його ідеї нової України посідає антропологія: «Шевченко удається до ревізії природи людини, символіка духу якої виражається словами кров, серце, воля» [1]. Залучення такої символіки створює ефект постійного конфлікту особистості з екзистенційним простором:

«Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?»
«Почорніло я од крові
За вольную волю» [6, с. 345].

Аналіз смислового поля процитованих рядків унаочнює іманентний зв'язок поета з фольклорною пісенною традицією, його глибoku зануреність у народну ментальність та дискурс формування національної ідентичності.

Однією з лейтмотивних тем поезії Т. Шевченка є самотність. Як пише О. Забужко, «спектр висвітлення наскрізної для його творчості теми одинацтва – від чужинства й сирітства, тобто самоти соціальної та родової, до еротично-сексуальної і, нарешті, екстремального прояву самотності – тюремної ізоляції, – своєю широтою сягає далеко за рамки власне романтичного досвіду <...> [2, с. 93].

Це почуття досить близьке до богопокинутості»:

Як же жити
На чужині на самоті?
І що робити взаперті?
Якби кайдани перегризти,
То гриз потроху б.

Відчуття екзистенційної закинутості, втілене в цих рядках, передає не лише меланхолійні інтенції, а й маргінальне небажання коритися обставинам. Як відомо, маргінальність може виступати у значенні чужинства, стану неприналежності до певного континууму, адже «яскраво виражена індивідуальність представляє руйнівний фактор для будь-якого натовпу». Саме такими настроями й позначена матриця світосприйняття ліричного героя Шевченкової поезії [6, с. 377]:

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий,
Де ж заховатися мені?

Учені-психологи простежують зв'язок між меланхолією та втратою об'єкта, що «певним чином недоступна свідомості, на відміну від смутку, за якого у втраті немає нічого несвідомого» [4, с. 193].

Саме меланхолія характеризується ідеальною за своєю природою втратою, коли «об'єкт не вмер реально, але втрачений як об'єкт любові» [2, с. 93], або ж коли людина не може остаточно усвідомити, що саме вона втратила [6, с. 203]:

Чого мені тяжко, чого мені нудно,
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне? Серце моє трудне,
Чого ти бажаєш, що в тебе болить?

Досить часто нарікання ліричного героя Шевченкової поезії спрямовано символічній фігурі Долі, що наче забула про Україну, її народ та самого поета:

Доле, де ти! Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, боже,
То дай злої! злої! [6, с. 282]:

Подібні почуття екзистенціалісти називають комплексом кривди: «Як протидія-образа, а в той самий час і форма комплексу меншовартості, постає комплекс кривди. Він здійснюється як почуття покинутості, зраженості, усамітненості <...> й дорікає зовнішньому свавільному пригнобленню або невизнанню. Цей комплекс виконує, переважно, компенсаторну функцію» [3, с. 270].

Моральні мотиви в Тараса Шевченка досить часто пов'язані із мотивом забуття, зокрема, як у вірші «Косар», де глибокого осмислення набуває архетипний образ Смерті [6, с. 311]:

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить.
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне.

Ентропійна картина реалізується в метафорі згасання, що іманентно присутня в Шевченковому хронотопі осені [6, с. 289]:

Минають дні, минають ночі,
Минає літо. Шелестить
Пожовкле листя, гаснуть очі
Заснули думи, серце спить.

На виразну антропоцентричність пейзажів у ліриці поета звертав увагу іще Дм. Чижевський, який писав, що «для Шевченка природа є щось підрядне людині, є резонатор, або зеркало людських переживань, і вдивляючись і вслухаючись в неї, людина чує і бачить тільки себе саму» [4, с. 58]. Природа відкликається на все, що діється в серці людини, відбиває внутрішнє життя людини в зрозумілих образах і символах. Пейзажна лірика поета є типово романтичною.

Мінорний настрій превалює в палітрі емоцій ліричного героя поетичного циклу «В казематі». Зокрема, у вірші «Не кидай матері» яскраво втілено дух самотності та спустошеного, мертвого простору. Тут і занедбана хата з вибитим вікном, і здичавілий садочок, де «вночі віщують сови та сичі» [6, с. 305]:

Ставочок чистий висихає,
Де ти купалася колись <...>.
В яру криниця завалилась.

Стан меланхолії може викликати згнічення чи навіть нівеляцію будь-яких почуттів. Меланхолія ліричних творів Т. Шевченка абсолютно інша. Вони дуже емоційні та просякнуті досить амбівалентними почуттями, з-поміж яких можна вирізнити лейтмотивну лінію тривоги.

Поета тривожить не його власна доля як індивіда, а майбутнє України, яка постійно з ним, у його серці. І саме така онтологічна тривога, як пишуть психологи, «відіграє першорядну роль, бо тільки під її впливом та її поштовхом людина наближається до своєї автентичності». Так намагається ідентифікувати себе та власне місце в історії рідної землі й ліричний герой Шевченкового «Кобзаря» [6, с. 304]:

В неволі виріс меж чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні.

Варто зауважити, що саме аналіз тривоги «проливає світло на людину як на щось парадоксальне, навіть як на щось абсурдне, бо в центрі екзистенції лежить вічно нерозв'язана напруга між свободою з її можливостями та обмеженостями, і вічний страх перед порожнечою» [2, с. 94]:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати, спати
І спати на волі –
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого, однаково,
Чи жив, чи загинув! [6, с. 314]

Опозицією «воля – неволя» та протиставленням смерті діяльної та сну-забуття в цих рядках виявлено матрицю поетового світосприймання, що виражається через конфлікт на рівні індивіда.

Однією з ключових відмінностей меланхолії від смутку є відчуття збідніння «его». Якщо при смутку біднішає й спустошується світ, то при меланхолії – саме «я» [5, с. 199]. Саме такими настроями просякнута поезія Т. Шевченка періоду «трьох літ», де автор на рівні рефлексії намагається осмислити власне буття [6, с. 377]:

Заснули думи, серце спить,
І все заснуло, і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже не плачу й не сміюсь.

Наскрізний у поезії Т. Шевченка мотив творчості асоціюється із переживанням кризи, виходом із неї, відродженням та духовним оновленням особистості, що чинить спротив нівелюючому оточенню та депресивним настроям [6, с. 473]:

Бог зна колишні случаї
В душі своїй перебираю
Та списую; щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу.

Висновки... Отже, у ліриці Т. Шевченка проаналізовані екзистенційні концепти є маркантом лімінального стану сенсожиттєвих пошуків в умовах буттєвої кризи. Це підтверджує амбівалентність емоційного фону багатьох творів поета, особливо – періоду «трьох літ». У Шевченковій поезії екзистенція пов'язана з різновекторними поняттями, такими як зневіра, богопокинутість, маргінальність, надія й заклик до боротьби з фатумом.

Список використаних джерел

1. Бичко А.К., Бичко І.В. Феномен української інтелігенції Спроба екзистенціального дослідження / А.К. Бичко, І.В. Бичко. – К., 1995. – 179 с.
2. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко – К. : Факт, 2007. – 143 с.
3. Лютий Т. Розумність нерозумного: [моногр.] / Т. Лютий. – К. : Вид-во ПАРАПАН, 2007. – 206 с.
4. Сартр Ж. Моя перемога є чисто вербальною... / Ж. Сартр // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996. – С. 53–68.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 243 с.
6. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К., 1983. – С. 421.

Discourse Existential Lyrics of Taras Shevchenko

The existential constants in the lyrics of Taras Shevchenko are looked at the proposed article. Hermeneutic interpretation of the works are carried out involving categorical apparatus of existential philosophy. Correlation between the concepts of existentialism, Underground, marginality and melancholy has been revealed.

The available system concepts in the context of the philosophical foundations of Shevchenko's poetry has been outlined and analyzed. In the given poetry existence is linked with varied concepts such as disbelief, god left, marginality, hope and a call to struggle against fate. Existentiality are fulfilled with life symbols, rises above the outside world and acts as a resonator of a human soul, responds to the state of mind of a person, becomes a mirror of her/his feelings and desires.

Attention is focused on the analysis of the semantic field of poems that exemplifies immanent relationship with the poet and a folk song tradition, his deep absorption into people's mentality and discourse of national identity formation.

Semantic codes of poet's existential worldview projected in artistic and imaginative matrix of sense existing individual searches investigated and take place in the most stressful points of the boundary being. Complex personal vicissitudes of fate (bondage, imprisonment, living in exile and loneliness), the artist's are reflected on life in the context of the Ukrainian people. The feeling of existential neglecting embodied in verse conveys melancholy intentions and marginal reluctance to obey circumstances.

Key words: existence, marginality, nonconformism, ambivalence.

УДК 821.161.2.09: 82.091

Л.І. Починюк

БОЖЕСТВЕННЕ НАЧАЛО ЯК ІДЕОТВОРЧИЙ ЧИННИК У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується проблема духовного простору у поетичній творчості Тараса Шевченка. Зокрема осмислюється вагомість і роль божественного начала як ідеотворчого чинника у творчому мисленні поета, що й визначає основні вектори у світоглядному комплексі митця та ключові ідеали й ідеї, втілені в його поетичній спадщині.

Ключові слова: божественне начало, дух, пророк, візія, слово.

Тарас Шевченко, скажемо без будь-якого перебільшення, належить до того вузького кола поетів, устами яких говорить вічність. Тому проникнення у духовний простір поезії Шевченка, в глибину його візійно-пророчого сприйняття світу, особливо ж з огляду на чіткий релігійний вектор поетичної образності та ідеологічної спрямованості творчості поета, є надзвичайно актуальною.